

LIORA R. HALPERIN
**BABEL IN ZION: JEWS, NATIONALISM, AND LANGUAGE DIVERSITY
 IN PALESTINE, 1920-1948**
 New Haven: Yale University Press, 2014, pp. xiv + 313, Index

תמיד מדברים שפה אחת...

(כן, אבל)

אף פעם אין מדברים שפה אחת...¹

"התרבות היהודית תחת המנדט התפתחה בצומת שבין הדרישות האידיאולוגיות לטוהר והצרכים הפרקטיים לפשרה. הקונפליקט בין השניים יהיה מה שהגדיר את הציונות ולאחר מכן את החוויה הישראלית" (בבל בציון, עמ' 105).

בבל בציון הוא ספרה הראשון של ליאורה הלפרין שנכתב על בסיס עבודת הדוקטורט שלה ב-UCLA. בשפה נהירה, מרתקת וקולחת הלפרין מכניסה אותנו לתולדות היישוב והציונות דרך הכניסה האחורית. היא מסיטה את מבט הקוראים מהמניפסטים בזכות ההגמוניה העברית וההתבטאויות שההיסטוריוגרפיה של היישוב מלאה בהם אודות כינון חברה עברית (דוברת עברית ועובדת עברית), ממלחמת השפות המפורסמת ועד הגדודים הקנאיים והוועדים השונים להגנת השפה העברית.² בדומה לעבודתה של יעל חבר על הדרתה של היידיש,³ בבל בציון אינו מטיל ספק בחשיבותה ומרכזיותה של ההגמוניה של העברית ביישוב, אלא מציג קריאה מחדש של גבולותיה ומוגבלויותיה של ההגמוניה הזו תוך שימת דגש על "ההצטלבויות ויחסי הגומלין של התרבות הזו עם אחרים לשוניים (linguistic others) במגוון מסגרות" (עמ' 4). הלפרין מגדירה את מחקרה כניתוח היסטורי של סוציולינגוויסטיקה, כלומר היסטוריוזציה של המפגש בין שפה לחברה או היסטוריה חברתית של השפה. היא מנתחת את האתוס, המיתוס והפרקטיקות העבריות ומשיבה מן המודחק היישובי את ריבוי הקולות שאפיינו אותו. כוחו של הספר איננו בחשיפתם של מרחבים שנסתרו עד כה מעיניו של ההיסטוריון, אלא בחיבור וקונטקסטואליזציה של המרחבים הללו אשר יוצרים דיוקן לשוני חדש של היישוב העברי בפלסטין/ארץ-ישראל המנדטורית. הלפרין מפרקת את הדימוי הלשוני המקובל של "היישוב העברי" כמונולית תרבותי-אידיאולוגי של עברית

1 ז'אק דרידה, המונולינגוויזם של האחר, עמ' 25, כפי שמופיע בתרגומו של גדעון עפרת, הברית והמילה של ז'אק דרידה, ירושלים 2008, עמ' 87.

2 במובן זה, הלפרין ממשיכה ומפתחת את ניתוחה של תופעה זו על ידי זהר שביט בעבודתה הענפה על אודות התגבשותה של התרבות והשפה העברית, דוגמא אחת מיני רבות הוא מאמרה, "Tel-Aviv, Zohar Shavit, Language Police," in Maoz Azaryahu and S. Ilan Troen (eds.), *Tel-Aviv, the First Century: Visions, Designs, Actualities*, Bloomington 2012, pp. 191-211

3 יעל חבר, מה שהייבים לשכוח, ירושלים 2005.

ומציגה במקומו קהילת מהגרים ופליטים מרוכת תרבויות ולאומים אשר לא היה ניתן וגם לא היה כדאי, כפי שמבהירה לנו הלפרין, לברוח או להתחמק בה ממצואות רב-לשונית. קהילה אשר נמצאת במתח תמידי "בין אידיאל של אקסקלוסיביות של שפה [אחת] לבין עקשנותן או אף חשיבותן של שפות "יריבות" (עמ' 4).

הספר מחולק לחמישה מרחבים או מקרי מבחן שבהם נבחנות "שכבות של מגע לשוני" (layers of linguistic contact). הפרק הראשון סוקר את חשיבותן של שפות האם של המהגרים בתרבות הפנאי: הבית, בית הקפה והקולנוע. הפרק השני עוסק בשפת המסחר, מרוכלי הרחוב (שמכרו וסחרו בערבית וביידיש) ועד היבואנים, היצואנים, הבנקים והתעשיינים (שסחרו בשפות אירופיות) ובצורך שלהם בשפות שאינן עברית כדי למכור או לשווק את מרכולתם. הפרק השלישי עוסק בבירורקריטיה, בפקידות ובמתורגמנים, הן של ממשלת המנדט והן של מוסדות היישוב, ומראה את החשיבות שייחסו המוסדות הללו לשליטה בשפות זרות, כמו גם את נוכחותן של שפות שאינן עברית בעבודתם היומיומית של מוסדות ממשלתיים, מבתי המשפט ועד שרותי הטלגרף. הפרק הרביעי מתמקד ביחסו של היישוב לשפה הערבית, להקשרים הלאומיים, ההיסטוריים והתרבותיים של השליטה בה והוראתה ולפולמוס הפדגוגי על מקומה בתכנית הלימודים של היישוב. הפרק החמישי עוסק במערכת החינוך של היישוב ובוחר את עמדתה לגבי לימוד שפות "מערביות", בעיקר השפה אנגלית, ומדגים כיצד למרות הרתיעה או ההתנגדות מלימוד שפה שאינה עברית, השפות ה"זרות" היו ונותרו מרכזיות בתכנית הלימודים הציונית הממוסדת, כמו גם בבתי ספר ערב ובתי הספר הפרטיים למסחר שהתמחו בלימודי שפה.

הלפרין טוענת כי "לשקם את הרב-לשוניות, ולערוך אותה מחדש לא רק כמחתרת בלתי-חוקית, אלא כמצואות שרירה ובלתי נמנעת של קבוצה הנמצאת במגע עם קבוצות אחרות, פירושו להעריך מחדש את הקהילה היהודית הציונית הקטנה, שיישבה טריטוריה זרה ללא משנה סדורה על מטרתיה הטריטוריאליזם, הפוליטיות והתרבותיות, ו[להעריך] את מידת השתזרותה בתרבויות של יהודים ולא יהודים בחו"ל, כמו גם בתרבויות לא יהודיות או לא ציוניות בפלסטין/ארץ-ישראל עצמה" (עמ' 10). תהליך שיקום זה מאתגר את האתוס הלאומי של "עם לבדד ישכון" ושופך אור על רצונם של המהגרים לשמור על קשר עם תרבותם ושפתם ולרכוש הון תרבותי וכלכלי באמצעות ידע של שפות זרות.

זמן הפנאי זוכה בעשורים האחרונים לתשומת לבם של היסטוריונים רבים המזהים בו שדה חיוני להבנת תקופה או תרבות. זמן הפנאי, אליבא דהלפרין הוא מרחב ממנו נדחקת העברית, שהשימוש בה מייצג את מחויבותו של המהגר למעשה הציוני הקולקטיבי מטעמי נוחות או מנוחה מאותו מעשה. זמן הפנאי הוא הזמן שלך להיות עצמך בדיבור שפות האם במרחב הביתי, בקולנוע הדובר את שפות המקור של המהגרים ובנוחות בתי הקפה. המרכזי מבין מרחבים אלה הוא הבית, שבו הייתה שפת האם דומיננטית ומוקד לקונפליקט בין-דורי מתמיד בין דור ההורים ושפתו לבין המהגר הצעיר או הצבר ושפתו.

הלפרין ממשיכה את עבודתה של עפרה טנא על חווית הבית התל-אביבי בתקופת המנדט, שתוארה כרבת משמעויות סותרות ו"חוצה תרבויות, מעמדות, מגדרים, דתות

ותקופות היסטוריות".⁴ שפת האם ותרבות האם שעברו דה-לגיטימציה או השתקה בספירה הציבורית יכלו לזקוף את ראשן סביב שולחן המטבח הרחוק מגורמות חברתיות וסמכות לאומית. דוגמה מפורסמת לכך היא הסיפור על ביאליק שנתפס ב"קלקלתו" כשדיבר יידיש ביום שבת. כשנשאל הכצעקתה, הוא השיב כי הדיבור בעברית הוא "מלאכה" וככזה הוא אסור בשבת (עמ' 30). כך לדוגמה השימוש ביידיש היה ברוזמנית בלתי נסלח וגם התקבל בשתיקה, ו"שבת יידיש" בלתי-פורמלית ולעתים חתרנית התקיימה במקביל ל"שבת עברית". "הפרות לשוניות" מהסוג הזה התקיימו גם בבתי הקפה, מרחב נוסף של "חציית גבולות לשוניות", ששימש מקום מפגש לחיילים בריטיים ונערות יהודיות, סוחרים יהודים וערבים ועוד. בתי הקולנוע גם כן שימשו זירה של "התנהגות לשונית" שונה שבהם הדרישה לסרטים מרחבי העולם ייצגה גם את התשוקה לראות עולם כנגטיב של הקרתנות העברית, וכהמשך נוסטלגי לתרבויות האם של חברת המהגרים. בתי הקולנוע, למרות הביקורת שהוטחה בהם, המשיכו להקרין סרטים "זרים" בעיקר בשל הביקוש הרב לסחורה המיובאת. כך גם בספריות הציבוריות בעיר ובקיבוץ, הביקוש לספרות לא עברית נמשך. בתל אביב, לדוגמה, 59% מהספרים בכלל הספריות בשנת 1934 היו בשפות שאינן עברית (עמ' 41). דוגמאות אלה ואחרות מדגימות את חולשת כוחה של המדינה ה"בלתי פורמלית" להכתיב נורמות ולשנות באופן גורף את אורחות החיים (עמ' 59).

הספר מדגיש, כמו מחקרים אחרים על תקופת המנדט, את מערכת הקשרים המורכבת של היישוב עם שלטונות המנדט, ומפריך שוב את התזה ההיסטוריוגרפית של מאבק מתמיד בשלטון הבריטי. תוך דגש על ההגמוניה הלשונית של האנגלית מבהיר הספר את חשיבותה ליישוב, לציבור מועסקיה של הממשלה ולהערכת הידע של השפה ביישוב ככלי למוביליות חברתית. האנגלית, "שימשה צוהר לשוני להצלחה קולקטיבית ואישית, אפילו בחברה שחרתה על דגלה את בלעדיותה של העברית. המתח הזה נמשך עד 1948 וגם אחר-כך" (עמ' 141). מקומה של האנגלית ביישוב המחיש מתח נוסף בין המסירות לעברית כביטוי לכמיהה לשמיות, לאוטנטיות ולמזרח כשיבה לעבר אבוד אל מול התשוקה, ההערצה וההזדהות עם המערב ושפותיו. אמנון רז-קרקוצקין מסביר את המתח הזה בדיאלקטיקה האינהרנטית שבציונות. באופן פרדוקסלי, הוא טוען, האקסודוס של היהודים מאירופה והתיישבותם במזרח "הייתה דרך להגדיר את היהודים כחלק מן המערב, תוך אימוץ אותה מערכת דימויים אשר שימשה בסיס לתיאור היהודים עצמם בתרבות האירופית. תהליך העלייה לארץ נתפס כתהליך של "תיקון" ושל שיבה כאחת, תהליך המוביל להשתלבות בתוך התודעה האירופית".⁵

עושר המקורות בספר כמו גם רגישות וחדות הניתוח שלהם מאפשרים את המהלך ההיסטוריוגרפי המורכב. כך גם השימוש באנקדוטות או מה שניתן לכנות "פליטות פה היסטוריוגרפיות". דוגמה יפה לכך היא יחסי הכוח בכל הנוגע לקנאות לשימוש

4 עפרה טנא, הבתים הלבנים יימלאו, תל-אביב 2013, עמ' 7.

5 אמנון רז-קרקוצקין, "אוריינטליזם, מדעי היהדות והחברה הישראלית: מספר הערות", ג'מאעה 3 (1998), עמ'

בשפה העברית. עיריית תל-אביב החזירה מכתבים לתושבי העיר שהגישו קובלנות על השירותים העירוניים בשפות שאינן עברית; אך כאשר שמעון רוקח, שהיה ידוע בקנאותו לעברית, דרש מחברת 'של' (Shell) הבריטית או מחברת הביטוח האמריקנית Prudential לפנות ללקוחותיהן בשפה העברית, הוא עשה זאת באופן אפולוגטי, ברוב כבוד, ובשפה האנגלית (עמ' 133). כלומר, גם לקנאות היו גבולות ברורים, וקווי המתאר שורטטו תוך התחשבות במגבלות הכוח והאינטרסים של הקנאים לשפה.

רוחב היריעה של הספר מאפשר מבט מרתק על מגוון רחב של זירות, אך מטבעו של כל פרויקט שאפתני שכזה הוא התעלמות מתופעות או תיאור חלקי שלהן. הספר אינו מטפל כמעט בספרות עברית או שאינה עברית. כמו כן, נדמה כי העיסוק בידיש, שפת אמם של רוב המהגרים לארץ, נוכח אך לא זוכה לטיפול מספק. כלומר, היה מעניין לראות מהלך משלים לעבודתה של יעל חבר על הדרתה של היידיש, ולהראות יותר את שרידותה ונוכחותה של השפה בארץ-ישראל/פלסטין במרחבים אותם סוקר הספר. בנוסף, חסרה מעט בספר מרכזיותה של האנגלית כשפת התיווך של הסכסוך וככלי של היישוב וגם של התנועה הלאומית הפלסטינית להציג את שאיפותיהם וטענותיהם בפני העולם. לבסוף, חסרה מעט התייחסות לריבוי הלהגים של העברית ולתהליכי התגבשותה כאתגר נוסף להגמוניה של העברית כשפה בעלת נוסח אחד.⁶

ספרו החשוב של יוני מנדל, שהוקדש כולו למפגש בין היישוב והמדינה לשפה הערבית, פורסם כמעט במקביל לספרה של הלפרין, ולכן שני המחקרים אינם בדיאלוג זה עם זה למרות שהמקורות הובילו את שניהם לעיסוק בתמות דומות.⁷ הלפרין ממקמת את הערבית כשפת הארץ שבה העברית חיה כשפה זרה, מהגרת, כציון בכבל. בתוך הפסיפס הרב-לשוני ומכלול אתגרי העברית, הערבית מופיעה כאחד מהאתגרים הללו. עבודתו של מנדל מחדדת את התהליך שעברה השפה הערבית עוד בתקופת היישוב, משפה שהשליטה בה נראתה ככלי לקירוב ולתקשורת, לשפה שאופי הלימוד והשימוש בה דווקא סמלו או קידמו את הנצחת ההפרדה בין שני העמים. שני הספרים מציגים את היחסים המורכבים של היישוב עם הערבית ומראים את חשיבת הבנת יחסה של הציונות לשפה הערבית בניסיון להבין את הפרויקט הציוני בכללו.

עם זאת, בכל בציון מעניק תובנות החורגות מהלאומיות היהודית ומציע ניתוח מרענן של לאומיות בכלל. זהו מחקר המספק מבט חדש על קהילה מדומיינת שהקולקטיביזם שלה מאתגר תדיר על ידי פרקטיקות גלותיות פיזיות ותרבותיות, מודעות ושלא מודעות, תכליתיות ובלתי-תכליתיות. בנדיקט אנדרסון דיבר על זמן הומוגני-ריק, על החוויה הטמפורלית הלאומית, ככזו המשותפת לכולם דרך העיתון או הרומן (מקדמי ההומוגניות הזו כמובן התרבו עם השנים). הלפרין מראה לנו כי קהילה מדומיינת איננה מושג הרמטי ובלתי חדיר. היא מראה כיצד לצד הזמן ההומוגני הריק ניתן גם לדבר על זמנים הומוגניים נוספים, על גלויות, הפרות וסטיות

6 ראו לדוגמה את מאמריה של יעל רשף אצל שלמה יזרעאל (עורך), מכונת הדיבור בתור מורה שפות, תל-אביב 2012.

7 Yonatan Mendel, *The Creation of Israeli Arabic, Security and Politics in Arabic Studies in Israel*, 7 Basingstoke, England 2014

מן הראוי והנכון לפרויקט הלאומי. כך, במקביל לקהילות מדומיינות על פי צו קטגורי כלשהו, דמיון של תת-קהילות ופרטים ימשיך לחרוג מאותו צו. לסיכום, זהו ספר חובה לכל הרוצה להבין את ההיסטוריה של השפה או השפות ביישוב בכלל, אך גם חיוני לכל המבקש לחקור את מורכבותה של הבניית הפוליטיקה של הזהויות ביישוב ובציונות. יתרה מכך, מאחר שהלפרין קובעת כי "בבל תמשיך להתקיים בציון ותושביה של ציון לא ידחו אותה לגמרי" (עמ' 24) הספר הוא נקודת פתיחה נהדרת לדיון דומה בגבולותיה של העברית במדינת ישראל של אחרי 1948 ועל בבל החדשה של ישראל במאה העשרים ואחת.

יוני פורס, אוניברסיטת תל אביב